

Benda Judit

Vidék a városban

*Kertek és majorságok a középkori Budán**

„Wie der Acker, so die Rüben.”

Tanulmányunk célja egy a várostörténet-írás által marginálisnak tartott, s ezért talán kissé elhanyagolt, illetve elfeledett téma: a városi kertek és majorságok kérdésének vizsgálata. Pedig ezek a „városi zöld területek” a maguk korában valószínűleg igen nagy jelentőséggel bírtak, hiszen a város térbeli kiterjedésének mintegy felét tették ki a falakon belül található kertek, s a bennük megtermelt javak alapvető élelemmel látták el a lakosságot. Az első nehézséget, mint minden más, Budával kapcsolatos középkori kérdésben, ebben az esetben is a források hiánya okozta, amelyekben a város sajnos – a település és a városi levéltár 1529. évi leégése miatt – nem bővelkedik. Ennek ellenére megkíséreltük összeszedni a fellelhető okleveles és történeti irodalomban található említéseket, továbbá a régészeti feltárásokon talált kertfalak publikált adatait, hogy lássuk, mit is tudhatunk meg belőlük a középkori budai városi kertekről. A kutatás során végül több kerttípust is sikerült elkülöníteni Buda külső és belső határain belül, amelyek közül mindegyik más-más szerepet töltött be a város gazdaságában.

KERTEK A CASTRUMBAN¹

A kertészet mesterségét, a kézművességekhez hasonlóan, a középkorban művészi szintre emelték. Kertészeti értekezések is születtek, amelyek közül néhány napjainkra is fennmaradt. Petrus Crescentius jogász, bolognai városbíró a 14. század elején írta meg 12 fejezetből álló *Ruralia commoda* című kertészeti szakkönyvét. A kötet 8. fejezete szól a díszkertek (*viridarium*) nagyságáról és elrendezéséről.² Crescentius leírta, hogy a kisméretű (polgári?), vesszőfonattal elkerített kertekbe milyen módon kell ültetni a különféle gyümölcsfákat. A nagyméretű (nemesi), kőfallal körülkerített kertek részére előírta, hogy a szokásos virág- és fűszer-

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (MTA BTK) Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoportjának (LP2015-4/2015) munkálatai keretében készült.

¹ Buda városa két fő részből állt, a Várhegy tetején álló felsővárosból (*castrum*) és a Várhegy és a Duna között elterülő alsóvárosból (*suburbium*). A királyi udvarhoz tartozó kertekről, nyaralókról és majorságokról terjedelmi okokból nem írunk a tanulmányban.

² Ormos 1967: 44. Online: <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/Traite/Auteur/Crescenzi.asp?param=en> és <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/crescentiis1477/0001/image> – utolsó letöltés: 2019. szeptember 17.

ágyásokon kívül legyen külön gyümölcsös- és díszkert halastóval, fából készített kunyhóval és sövényből kialakított tornyos, lőréses várfallal. A 16. század végéről származik az a kertészeti kézikönyvtöredék, amelyben egy ismeretlen magyar szerző szakszerű faoltási, zöldségtermesztési és különféle furfangos növénynevelési tanácsokat adott olvasóinak.³ Ilyenek a trágyagombócba ültetett tők- és almopalánta, a vadalmába oltott birsalma és a fekete meggybe oltott barack, a magnélküli barack, az almában nevelt répa, valamint a káposztateleltetés fortélyai. Budán a *castrum*ban kevés adatunk maradt fenn városi kertekről, persze a sűrű beépítettség miatt nem is igen maradt rá hely. A telkek hátsó felét egy ideig gazdasági udvarnak használhatták, amelyen elképzelhető, hogy kertészkedés is folyt, de a korabeli „lakásinség” miatt valószínűleg ezek a helyek is gyorsan beépültek. A zsúfoltság pedig számos problémát szült, így például nem sok hely volt a telekvégi kertekben termesztett növények számára. A római jogból kerülhetett át a *Szásztükör*be, majd onnan a *Budai Jogkönyv*be a kerítésen átnyúló ágakról leesett gyümölcsök birtoklásának szabályozása, az esetleges „fülemüle-perек” esetére. Az a tény, hogy ezzel a kérdéssel érdemben foglalkoztak, egyben azt is jelenti, hogy a 15. század eleji Budán a hátsó kertekben még nőttek gyümölcsfák:

„A faágakról, amelyek valaki más kertjébe nyúlnak át. Senki fájának az ága ne nyúljon át a szomszéd kerítésén, vagy ne lógjon át állandóan. Ami gyümölcs átesik, az a szomszédé, ha igényt tart rá, ha pedig nem kell neki, akkor a jog erejével kényszerítheti a fa tulajdonosát az átnyúló ágak levágására.”⁴

A latin jogi fogalom, a *pomerium* az ókorban szó szerint a városfalon túli területet (*post moerium*) jelentette. A város „szent határát” jelölő földszávon épült fel a városfal, amelynek meghatározott (külső és belső) körzetében nem volt szabad épületet emelni, szántani és temetkezni. Itt ásták meg a városárkot is.⁵ A falak védhetővé tételének ezen ésszerű megoldását a középkori európai városokban is átvették.⁶ Emellett a kolostori kultúrában kialakult kerttípus, a gyümölcsöskert (*pomarium*) is megjelent a városokban.⁷ A két fogalom értelme az érett középkor folyamán, úgy tűnik, hangzása és térbeli elhelyezkedése miatt is

³ Radvánszky 1879: 50–56.

⁴ Brósz–Pólay 1986: 201, 237–239; Zlinszky 1995: 27 (VIII. par., 7., 10. cikkely); Repgow 2005: 191 (Tartományi jog, 52. cikkely); Blazovich (szerk.) 2001: 523–524 (401. cikkely).

⁵ Kovács 2010: 129–131. 533-ban Justinianus császár törvénykönyvében is megjelent a városfal szentségének magyarázata (Justinianus 1939: 48 [2. könyv, I. fejezet]). A *Svábtükör* is megemlékezik a városok szent falairól (Blazovich–Schmidt [szerk.] 2011: 296 [Tartományi jog 2., 168–169. cikkely]). Ebben a sávban ásták meg a városárkot is, esetünkben Budán csak a városkapuk előtt, Pesten viszont teljes hosszában elkészült.

⁶ Meckseper 2011: 134–135. A 15. századi Nürnbergben a város falaitól egy mérföldnyire (!) nem emelhettek lakóépületet, csak kisméretű, fűthetetlen pihenőházakat (*lusthewsslein, weiberhäuschen*).

⁷ Kovács 2010: 136; Zlinszky 1995: 20–21 (VII. par., 1–4. cikkely); Sordi 2002: 266; P. Erményi 1985: 80, 86.

egybeesődött. Budán a 13. század végén, illetve a 14. század elején tűntek fel a városfalat körülvevő platón a telekhatár szélességében épített kertek, amelyeket kőfallal vettek körül. A fennmaradt ingatlan-adásvételi okiratok is gyakran megemlékeztek olyan gyümölcsöskertekről, amelyek a házhoz, illetve a telekhez tartoztak. Úgy véljük azonban, hogy ezeknek az eseteknek egy részében a város *pomerium*ában létesített *pomarium*okról van szó. A várfalak köré épített „magánerődítmények”, azaz a kertek kőfalai talán még növelhették is a polgárok biztonságérzetét. Budán egyetlen oklevél utal arra, hogy a *pomarium*ok használatát is szabályozták.⁸ 1481-ben egy Szent György téri ház felosztása kapcsán olvashatjuk a következőket: „[...] továbbá balra egy illemhely és egy kis kert a városfal mellett. Ezen részt Sophia azzal a feltétellel bírhatja, hogy a kertet, ha a városnak szükséges a terület, visszaadják”.⁹ A kert tehát Sophia birtokában volt, a telek részeként akár el is adhatta, de a városi tanács adott esetben ennek ellenére visszakövetelhetette, valószínűleg erődítési célokra. Feltételezzük, hogy Buda *pomerium*ának is meghatározott távolsága volt a városfaltól, mégpedig egy nyíl-lövésnyi, amely 75–130 métert jelentett.¹⁰ Régészeti kutatásokból pedig tudjuk, hogy a középkori városfal közvetlen közelében (a városkapuk körzetének kivételével) csak nagyon ritka esetben álltak lakóházak.¹¹ Az erre vonatkozó szabályozást a város 1687-es újratelepítésekor megújították, és ennek nyomán a 18. században a várfalak mentén kialakították a *glacis*t.¹² A *glacis* a 18. század elején, a várfalaktól egy puskalövésnyi távolság szélességében ingatlanoktól és fáktól megtisztított várlejtőt, illetve ezen a területen való építkezési tilalmat jelentett. A budai várfal körül létesített *pomarium*ok tehát kőfalakkal körülvett zártkertek (*hortus conclusus*, *lustgarten*) voltak, hasonlóak a nemesi udvarok díszkertjeihez. Bennük valószínűleg gyümölcsfák, virágok, egzotikus növények nőttek. Romantikus találgák, vidám lakomák (esetleg merényletek) színhelyei voltak, amelyek a kellemes időöltést és természetesen a reprezentációt szolgálták a telkek tulajdonosai számára. Budán a latin nyelvű oklevelekben a *castrumbeli* kerteket *ortónak*, a majorságokat *alلودiumnak*, a gyümölcsöskerteket *pomariumnak* nevezték.

Olyan kertekről, amelyeket egyértelműen a *castrumban*, a várfalakon belül létesítettek, kevés adatot ismerünk. Szerecsen János fiai 1403-ban „eladják atyjuktól örökölt házukat, a Szerecsen nagyházat, egy Kerekgárdony nevű kis udvarral és házzal, valamint istállókkal és egyéb épületekkel együtt” Garai Miklós nádornak és testvérének.¹³ Perényi Péter máramarosi ispán 1411-ben Zsigmond királytól egy Szombat piaci házat kapott kerttel együtt.¹⁴ A Garai fiúk 1412-ben felosztották apjuktól örökölt, Szent György kápolnával szemben álló házukat,

⁸ MNL OL DF 238159; Végh 2008: 108 (368. sz.).

⁹ MNL OL DF 238159.

¹⁰ Bogdán 1975: 129.

¹¹ A Hunfalvy utcában és a Lovas úton került elő eddig középkori épület alapozása és pincéje (Garady 1943: 418; Gyuricza 2001: 174–175).

¹² Gárdonyi 1934: 39.

¹³ Végh 2006: 227–228; 2008: 53 (145. sz.).

¹⁴ Végh 2008: 57 (165. sz.).

amelyben volt „hátral még egy istálló, kerttel”.¹⁵ 1471-ben Bodó Gergely budai várnagy Szent Zsigmond utcai kertjét Monoszlói Csupor Miklós vajda birtokba iktatásáról szóló oklevelében említették mint telekszomszédot.¹⁶ 1515-ben Perényi Imre nádor és Somi Gáspár ispán elcserélték a telkeiket a rajtuk álló összes tartozékkal együtt.¹⁷ A Szent Zsigmond utcai házhoz egy kis kert is tartozott. Ugyanebben az utcában állt Bánfi János pohárnokmester háza 1517-ben, amelynek kertjében kiállítottak egy iratot.¹⁸

Ismerünk viszont olyan lakóházakhoz tartozó kerteket, amelyekről feltételezhető, hogy a telkek városfalon kívüli „meghosszabbításai” lehettek, vagy esetleg teljesen függetlenül álltak a házaktól. Így írt erről Oláh Miklós 1536-ban: „Nyugat felé láthatók a falak alatti síkságon a király és mások szép díszkertjei. Feljebb, húszlépésnyi távolságban szőlőskertek vannak a hegyekre telepítve, gyönyörködtető látvány.”¹⁹ Berki László 1485-ben birtokcsere révén, más javak mellett a Szombat kapu mellett álló budai házát a hozzá tartozó kerttel együtt átadta Bornemissza János királyi jegyzőnek.²⁰ 1488-ban Perényi János fiai és unokái az ellen tiltakoztak, hogy a Szombat piacon álló házukat Tamás győri püspök és a káptalan, míg a kertjük egy részét Máté mészáros foglalta el.²¹ A „házhoz tartozó kert” kifejezés már önmagában is azt sugallja, hogy az így leírt ingatlanrészek nem teljesen egy telken voltak. 1517-ből fennmaradt egy ingatlan-adásvételi szerződés, külön átépítési megállapodással, két Szent János utcai szomszéd között. Eszerint Kakas János örkanonok apjától örökölt házát eladta Máté pannonhalmi apátnak, „kivéve egy kis földterületet vagy kertet, amely Kakasék házának kertjéhez csatlakozik”.²² Szalkai László esztergomi érsek Nyíró vagy Posztómető utcai házát Habsburg Mária királynő 1526 szeptemberében Báthori István nádornak adományozta egy logodi²³ kerttel (*pomerio*) együtt.²⁴ Ugyanezt a házat a gyümölcsöskerttel (*orto fructum*) decemberben Szapolyai János király már Werbőczy István kancellárnak ajándékozta. A nyugati várlejtőn elterülő logodi kertekben lehetett ebédelni is. A bőbeszédű és időnként lóditó Szerémi György krónikájában egy mérgezőes merényletről tudósít. Bosnyák Mátyás királyi szakácmester meghívta Bánfi Jakab temesvári ispánt, „hogy csak jöjjön el ebédre a logodi kertbe”. A kertben felszolgált menü első fogása egy hatalmas főtt csuka volt, amelynek hasüregébe sáfrányba kevert, Velencéből hozatott mérget rejtet-

¹⁵ Végh 2008: 58–59 (167. sz.).

¹⁶ Végh 2008: 99–100 (331. sz.).

¹⁷ Végh 2008: 162 (582. sz.).

¹⁸ Végh 2008: 168 (598. sz.).

¹⁹ Oláh 1985: 27.

²⁰ Végh 2006: 57, 210. jegyzet (MNL OL DL 19072).

²¹ Végh 2008: 116 (401. sz.).

²² Végh 2006: 145–147; 2008: 166–167 (592. sz.).

²³ Logod vagy Boldogasszonyfalva kis település volt Buda nyugati várfala alatt, a mai Attila út mentén (Végh 2006: 39–40).

²⁴ Végh 2008: 186 (690. sz.), 187 (693. sz.).

tek.²⁵ Az orgyilkos főszakácsnak tehát a Posztómető vagy Mindszent (ma Úri) utcában állt háza, amelyből le lehetett menni a várfalon túli kertbe. A krónika kertről szóló leírása azt is állítja, hogy az a zsidó temető mellett állt. A várhegy másik, keleti oldalán található kertről az 1530-as ostrom idején Szerémi így írt: „Én mindjárt meggyóntam s lementem a várból Buda városába, a Boldogságos Szűz Mária-templom kertjébe.”²⁶ Az idézetek a temetőkertről szólnak, de mivel a térképeken pontosan ugyanolyan kertfal látható, mint amilyeneket a későbbiekben bemutatunk, úgy gondoljuk, hogy ebben az esetben is egy olyan kertről van szó, amelyet eredetileg a 13–14. században létesítettek, és amelynek szintjét később megemelték és azt temetőnek használták. A kerttől északra épült fel a Szent Mihály főangyal temetőkápolna.²⁷

A Haller és a Thurzó család két, egymás közelében álló Posztómető utcai házának kertjeiről szólnak a következőkben idézett forrásaink. A Haller fivérek vagyonmegosztási egyezsége 1532-ben jött létre.²⁸ Hans és Peter Haller többek között két budai házon és egy kerten, több Buda környéki szőlőskerten, két kertes (Wuschenben álló) majorsági házon és két visegrádi házon osztozott meg. A budai tanácsháza melletti házat a kerttel együtt Péter kapta, cserébe lemondott a többi, adósságokkal terhelt javairól. A Thurzó-házzal kapcsolatban mintegy húsz évvel később, 1555-ben Hans Dernschwam, a Fugger faktorátus korábbi vezetője Budán járván így panaszkodott: „És most az országút a Fugger urak kertjén halad keresztül; minden másképpen fest, mint korábban.”²⁹ Az országút minden bizonnyal a mai Lovas utat jelentette, mivel a hegyről levezető többi út már korábban is megvolt. A Posztómető utcában álló Thurzó-házban működő Fugger-kirendeltség kertje is a falon kívül, a telek meghosszabbításában területet el. Ezt rombolták le és szüntették meg a város elfoglalása után a törökök.

Ahhoz, hogy esetleges kételyeinket eloszlassuk, ismernünk kell a helyi terepadottságokat. A keleti oldalon, a várfalak közvetlen közelében elterülő keskeny plató megfelelt a falon kívüli kertek kialakításához, ám a mai Lovas út és az Attila út közötti terület annyira meredek, hogy nemcsak megtelepedésre, de kertépítésre sem igen lehetett használni. Az északi és a nyugati oldalon a várfal töve ugyanakkor szintén alkalmas lehetett *pomariumok* létesítésére, és itt (amint ezt a fennmaradt oklevelek adataiból később látni fogjuk) a domboldal enyhébb lejtése miatt, már majorságok is létesültek.

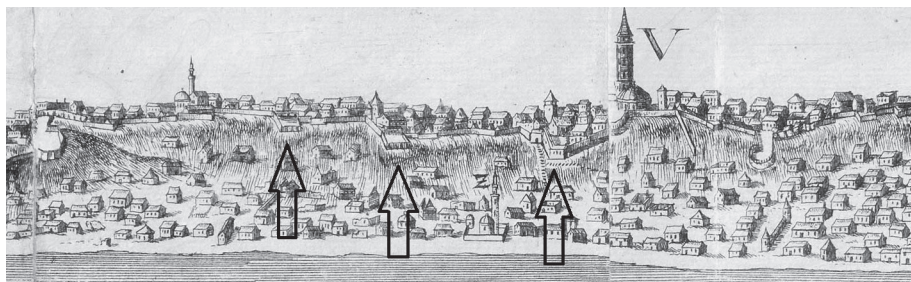
²⁵ Szerémi 1979: 94.

²⁶ Szerémi 1979: 255; Végh 2006: 60.

²⁷ Buda erődítési terve 1730-ból, Johann Matthey, (ÖStA KA WHKR 1730 Mai 599/12); N. M. de La Vigne térképe, 1686 (BTM KM Metszettár); G. D. Fontana – E. Nesselthaler: *Buda ostroma*, 1686 (Rózsa 1963: Kat. sz. 27, 71). Mindkét rajzon feltüntették a kiskaput, a hosszú lépcsősort, valamint a kápolnát is. A kápolna a várfalon kívül, lent a hegyoldalon épült a feltételezett kert mellett, és ma is látogatható a Halászbástya oldalában (Végh 2006: 64–65, 102–103; Zolnay 1964: 375–388; Gerő 1964: 389–392).

²⁸ Kubinyi 2009b: 724; Végh 2006: 201, 207.

²⁹ Dernschwam 1984: 497.

1. kép. Pomariumok a várhegy oldalában Nicolas Marcel De la Vigne térképén, 1686 (BTM Kiscelli Múzeum, Metszettár)

Összefoglalva tehát, Buda lakói a középkori várfalon kívül, a telkek folytatásában, azok szélességét megőrizve, a 13–14. század fordulójától kezdődően kőfallal körülvett, teraszos kialakítású kerteket építettek.³⁰ A keleti oldalon a kertfalakat több esetben külső támpillérekkel látták el, belsejüket pedig a 15–17. század folyamán földdel töltötték fel, így azok gyakran bástyának látszanak, illetve annak is használták őket (1. kép).³¹ A nyugati oldalon viszont a város oszmánok általi megszállása (1541) után elbontották őket, hogy utat létesíthessenek a fal mellett.³² Az írott és képi források mellett régészeti feltárások eredményeiből is ismerünk városfalon kívül épült, de a falhoz csatlakozó kertfalakat. A régi királyi ház (*Kammerhof*) telkéhez kapcsolódóan került például elő egy olyan falazat, amelyről feltehetően, hogy a városfalon kívül fekvő kertet kerítette körül.³³ A várfalkomplexum enyhén trapéz alakú falrészlete a régészeti jelentés szerint a 14. század első felében épült. Ekkoriban a telek még királyi tulajdonban volt, így talán ez a városfalon kívüli kert volt a késő középkori Budán megjelenő *pomariumok* prototípusa. A Szent György utca 10. számú telek régészeti feltárásán egy különleges alaprajzú, öt oldaljárattal rendelkező pince került elő.³⁴ Építésének kora a 16. század elejére tehető. A hosszú folyosó vége a késő középkori várfalba torkollott és átvezetett alatta, hiszen a falon túl egy akna és egy hasonló alagút részlete került elő. Ezen a telken lakott Raguzai István, II. Ulászló király borbélyja, aki borkereskedelemmel is foglalkozott, így lehetséges, hogy éppen ő vájatta ki a különleges alakú pincét. Valószínűleg a telektől nyugatra, a várfal alatt elhelyezkedő kertbe fuvarozták a hordókat, majd onnan egyszerűen begurították őket az alagúton keresztül a pincébe. Törökkori rajzok, rézmetszetek, a 17–18. században készült térképek és a régészeti szakirodalom átnézése során további kertfalakra is bukkanhatunk.³⁵

³⁰ A datálásra vonatkozóan: Végh 1997: 296, 1–3. ábra; Gerő 1964a: 317–318; Terei–Takács 2019: 139.

³¹ K. J. Juvigny: *Buda ostroma*, 1686 (Rózsa 1963: Kat. sz. 28; 90; 113/h).

³² Lásd a fentebb idézett Hans Derscham-féle leírást (Derscham 1984: 497).

³³ Terei–Takács 2019: 139, 2. kép. A falat a szerzők városfalként azonosították.

³⁴ Végh 2003: 180; 2006: 151–152.

³⁵ Dísz tér 3., 4–5., 6. – lakóházak mögött; a Hunyadi János út mentén: Tárnok utca 5. – lakóház mögött; Tárnok utca 11. – lakóház mögött; Tárnok utca 15. – lakóház mögött; Szentháromság

2. kép. Pomariumok falai a Hunyadi János úton, 1959 (fotó: Fortepan)

Legnagyobb meglepetésünkre ezek közül kettő még ma is áll a keleti várfal mellett, a Hunyadi János út mentén (2. kép).

MAJORSÁGOK A SUBURBIUMBAN

Az alsóvárosban, a mai Fő utca mentén elterülő középkori telkek beépítése hasonló lehetett a *castrum*beliéekéhez. Az épületek mögötti részen csak kisebb méretű városi kertek lehettek, bennük valószínűleg csak zöldség- és virágágyás, esetleg egy-két gyümölcsfa fért el az istálló és a baromfiól mellett.³⁶ Ilyen lehetett például Nagyvathi Albert tulajdona, amelyet 1473-ban elcserélt Orbán esztergomi préposttal. Ehhez az alsóvárosi, Flek utcai házhoz udvar, istálló és kis kert is tartozott.³⁷ A várfalakhoz közeledve, az egyre lejtőbb domboldal megtelepedésre kevésbé volt alkalmas, ezért ezen a területen a középkorban elsősorban majorságok húzódtak. A Váralja két városrészében, Taschentalon és Tótfalun

utca 2. – plébániatemplom mögött; Hess András tér 1. – domonkos kolostor mögött; Táncsics Mihály utca 9. – *Kammerhof* mögött. Buda és Pest tervrajza az ostromárkokkal (HIM T H. III.143); Buda erődítési terve 1753-ból (HIM T G.I.h.66/4); Buda erődítési terve 1730-ból (ÖStA KA WHKR 1730 Mai 599/12); N. M. de La Vigne térképe (BTM KM Metszettár), Joseph Haüy Buda-térképe, 1687 (BTM KM L. 328).

³⁶ A közismert Schedel-metszeten a Duna közelében három, kőfalakkal kerített épületet lehet megfigyelni. Ezek a kerítések nemcsak az épületet, hanem a kertek növényeit és terméseit is védhették (M. Wolgemuth: *Buda látképe* [Rózsa 1963: Kat. sz. 86]).

³⁷ Végh 2008: 100–101 (336. sz.).

a nagyobb méretű telkeken a polgárok gyümölcsöskerteket és majorságokat létesítettek.³⁸ A középkori oklevelekben sok említést találunk ezekről a kisméretű gazdaságokról, amelyek valószínűleg a város zöldség- és gyümölcsigényét elégtették ki. A terményeket feltehetőleg egyrészt ezekben a majorságokban, másrészt nyilván a környező falvakban termelték. E majorságok tulajdonosai természetesen tehetősebb polgárok voltak, akik helyi vagy szomszédos falvakban élő bérmunkásokkal, kapásokkal dolgoztattak.³⁹ A majorságok részben önellátásra termeltek, részben a felesleg eladásából tulajdonosaiknak bevételt is biztosítottak.⁴⁰ Nemcsak haszonnövényeket termesztettek, hanem állatokat (tejelő teheneket, disznókat, baromfiakat) is tenyésztettek, azonkívül gyakran tartottak itt lovakat, és valószínűleg élelmiszer-feldolgozásra alkalmas házacskák is álltak bennük. Galeotto Marzio olasz humanista, aki többször járt Mátyás udvarában, így emlékezett Budára:

„[...] egy mindenfelől előtörő hévizekben bővelkedő hegyen épült, és úgy körül van véve szőlőkkel meg gyümölcsösökkel, hogy az egyik oldalról csupa szőlőkertes dombra, a másik oldalról pedig Pestre és a mezőkre látni el.”⁴¹

Kertekre a politikai változásoktól függetlenül szükség volt, amiről 1555-ben, a Budán megfordult Hans Dernschwam, a Fugger család szolgálatában álló kereskedő egyik tudósításában így ír:

„Valaha egyik kaputól a másikig járhattunk-kelhattünk, most azonban a városároktól végig le a kocsiótig és Logodig, e kicsi faluig, csupa-csupa konyhakert, amelyekben gyümölcsöt, hagymát, fokhagymát, káposztát, salátát és eyebeket termesztenek.”⁴²

Az általa leírt terület azonban valójában nem a logodi, hanem a Tótfalu utca menti kerteket és majorságokat jelentette. Az egyelőre nem világos, hogy miért kesereg Dernschwam, hiszen nyilvánvalóan Buda török foglalása (1541) előtt is ugyanezt az állapotot tapasztalhatta. Erről a gyümölcsöskertekkel borított területről a legszebb ábrázolást Matthias Greischer 1686-os rézmetszetén láthatjuk.⁴³

Ugyanakkor ezekről a kertekről számos írott forrásból is értesülünk. A legkorábbi fennmaradt adat szerint 1343-ban Margaretha asszony Szombat piaci palotáját, birtokait és szőlőit férjére, gyermekeire és testvéreire; a városfalon kívül, a Szent Péter mártír egyház felé vezető út mellett elterülő telkét, kő- és faépületekkel és a hozzá tartozó gyümölcsöskerttel („orto seu pomerio”) együtt a Mária Mag-

³⁸ Végh 2006: 92–96.

³⁹ Kubinyi 1964b: 5–8; 1975: 131. Bár a budai kapások csak a szőlőművelés kapcsán jelennek meg a bortizedlajstromokban, valószínűleg más növénytermesztési munkákat is végeztek.

⁴⁰ Kubinyi 1964b: 14.

⁴¹ Marzio 1977: 100.

⁴² Dernschwam 1984: 497.

⁴³ M. Greischer: *Buda ostroma*, 1686 (Rózsa 1963: Kat. sz. 28; 90; 113h).

dolna egyházra hagyta, az azokból származó jövedelmet pedig a nagypéntekenként felállítandó Szent Sír gondozására rendelte.⁴⁴ Széki Pócs Péter 1397-ben elfoglalta elhalt rokona, Pető fia János házat, majorságát és lovait.⁴⁵ A firenzei *Catastó*ban az 1427-es évnél feljegyezték, hogy Simone Melanesi kereskedő birtokolt Buda külvárosában, a városfal mellett egy majorsági házat egy nagy kerttel („casa da ortolano con orto grande”), ami a bejegyzés szerint 175 forintot ért.⁴⁶ Buda város 1441. évi plébániai határjárása szintén említett majorságokat: „lelépdelve Konrad polgár majorságától, amely a régi királyi ház alatt van, és a vele szemben lévő majorságoktól, amelyek a Mária Magdolna plébánia területére esnek”.⁴⁷

Aloch István budai plébános 1461-ben egy, a plébánia tulajdonában álló Mindszent utcai kőházat és annak tartozékait, egy majorságot és egy hozzá tartozó kertet a Váralján, a Tótfalu utcában Gros János kereskedőnek adta örökbirtokba, olyan feltétellel, hogy fizetik a házat és a majorságot terhelő adót, mindemellett pedig az épületeket és a kert állapotát kötelesek megőrizni.⁴⁸ Konrad Gündelwein budai bíró majorságának helyét a város már említett, 1441. évi plébániai határjárásának leírásából ismerjük.⁴⁹ Ennek közvetlen környezetében több más majorságot is említettek, de azok tulajdonosait sajnos nem nevezték meg. A bíró más egyéb javak mellett 1462-ben Vidfi Jánosnak zálogosította el a majorságot, amely a Szombat kapun kívül, az egykor Cillei comes, jelenleg Ország Mihály nádor háza mögött, vagyis a régi királyi ház (*Kammerhof*) alatt terült el.⁵⁰ 1485-ben Berki László Szombat piaci házát cserélte el Bornemissza János kincstartó kapun kívüli házára és kertjére, amelyet tizenöt évig birtokolt.⁵¹ Márton plébános 1493-ban végrendelkezett a Szombat kapun kívül, a Tótfalu utcában álló két majorsági házáról.⁵² Az 1505. évi bortizedlajstromban azt jegyezték fel, hogy a nyitrai püspöknek a váraljai Taschental városrészben volt majorsága, amelynek épületében az adott évben Kapás Illés lakott.⁵³ Kis Péter váraljai telkét kerttel és gazdasági épületekkel együtt 1517-ben nevelőjének, Orsolyának adományozta.⁵⁴ Szerencsés Imre vári háza mellett egy váraljai kertet is birtokolt a Krisztus Teste kápolna közelében.⁵⁵ Erdődy Péter 1541-ben más ingóságai és ingatlanai mellett két majorsági házát, amelyben kovácsok laktak, a fehéregyházi pálosokra hagyta.⁵⁶

⁴⁴ Végh 2008: 28 (29. sz.).

⁴⁵ Végh 2008: 48 (122. sz.).

⁴⁶ Arany 2007: 950.

⁴⁷ Végh 2008: 78–79 (242. sz.).

⁴⁸ Végh 2008: 95 (309. sz.).

⁴⁹ Végh 2006: 130–132, 163; 2008: 95 (312. sz.), 78–79 (242. sz.).

⁵⁰ Végh 2008: 95–96 (312. sz.).

⁵¹ Végh 2008: 112 (385. sz.), 120 (415. sz.).

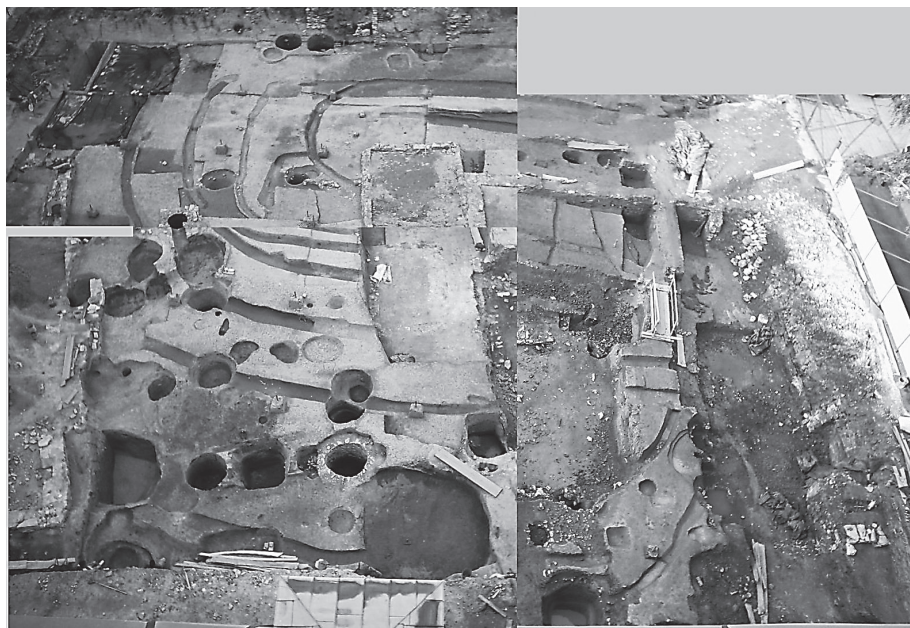
⁵² Végh 2008: 126 (436. sz.).

⁵³ Végh 2006: 93; Szakály–Szűcs (szerk.) 2005: 86 (531. sz.).

⁵⁴ Végh 2008: 168 (596. sz.).

⁵⁵ Végh 2008: 195 (738. sz.).

⁵⁶ Végh 2008: 200 (767. sz.).

3. kép. Káposztáskert öntözőárkai a Medve utca 25–29. telek ásatásán (fotó: Benda Judit)

Az írott források mellett régészeti feltárásokon is előkerültek olyan épületek és terepjelenségek, amelyek arra engednek következtetni, hogy a területen mezőgazdasági termelés és majorság működött. Egy nagyméretű területen 2005-ben, a Medve utca 25–29. szám alatti telken olyan árokrendszer került elő, amely talán egy Zsigmond-kori káposztatermesztő gazdasághoz tartozott (3. kép).⁵⁷ Egy ovális tavacska közepén ásott kútból merítették a vizet, amely egy kissé szélesebb csatornába folyt. A főág hét mellékágra bomlott, majd ezek visszakanyarodtak a tóhoz. Mivel a terület nyugati irányba enyhén, illetve déli irányba kissé erősebben lejt, így a víz akadálytalanul vissza tudott folyni a tóba, miközben a felszínt is ellátta vízzel. Mivel egyelőre nem ismerünk ehhez hasonló középkori öntözőrendszert, így csak feltételezni tudjuk, hogy azt növénytermesztéshez, talán káposztalocsoláshoz használták. Az árkok hamar eliszaposodtak, betöltődtek, így talán csupán egy évtizedig működhetett az egyébként szinte vízmérnökileg megtervezett találmány.

Az Ostrom utca 3. és Szabó Ilonka utca 28. telkeken 2004-ben és 2017-ben végeztünk építkezést megelőző leletmentő ásatást.⁵⁸ A Szombat (ma Bécsi) kapu előterében lévő területen, a kapu közelében egy polgárház pincéit és kútját, tőle északabbra pedig egy természetes vízmosásból kialakított csatornát és egy „csőskunyhót” tártunk fel. A kőfalú épület présházszerűen félig a meredek partfalba volt vájva, míg bejárati részén a lejutáshoz néhány lépcsőfokot alakítottak ki.

⁵⁷ Benda–Hable 2006: 194–195.

⁵⁸ Benda 2019.

A falazási technikája alapján ideiglenesnek szánt egyhelyiséges épületet a 15. század elején használták, és funkcióját tekintve valószínűleg nyári munkáknál szükségessé ideiglenes szállásként, illetve szerszámoskamraként szolgálhatott.

MAJORSÁGOK A VÁROS FALAIN KÍVÜL, DE A VÁROS HATÁRAIN BELÜL

A bajor utazó Hans Seybold élményszerű leírásából tudjuk, hogy Beatrix királynét, ha az esküvő után fiú utódot szül, harminckétezer vágómarha, egy Budától tizenkét mérföldnyire fekvő erdőség és egy négy mérföldnyire található almás- és körtéskert illetve volna meg.⁵⁹ Mivel nem született törvényes trónörökös, valószínű, hogy az említett gyümölcsöskert Mátyás király tulajdonában maradt. A fentiek alapján is egyértelmű, hogy a város tágabb környezetében is voltak kertek, gazdaságok, majorságok, mint például azok, amelyek a Pempfflinger János budai posztókereskedő özvegyét feleségül vevő Gallinzer Lénárt tulajdonában voltak.⁶⁰ Az ezek között említett, házi sörfőzéshez használt, a Gallinzer-ház által fenntartott komlóültetvénynek azonban sajnos nem ismerjük a helyét. Raguzai István budai várnagynak a közeli Szentjakabfalván, a Szent Jakab templommal szemben épített házához kert (*orto*), halastó (*piscina*) és sáfrányoskert (*ortulo croco*) is tartozott.⁶¹ A II. Ulászló király által adományozott telket valójában felesége, Margit kapta, aki a kis trónörökös, Lajos herceg dadája volt. 1500-ban a nyéki királyi kert kertésze 20 dénár fizetséget kapott a rózsákért, amelyeket II. Ulászló öccsének, Zsigmond lengyel hercegnek szállított.⁶² A szerelmes herceg később vörös rózsákat és egy rózsakoszorút is vásárolt a kertésztől. A majorságokat természetesen nem kedvtelésből tartották fenn, tulajdonosaiknak nagyon is számított a saját termények, növekmények (állattenyésztés) eladásából és a piaci kiadások megspórolásából származó jövedelem.⁶³

A Buda ostromát ábrázoló rézmetszetekről ismerünk egy „elveszett majorságot” is, ami a rajzokon *mönchs garten*, vagyis barátok kertje néven szerepel (*4. kép*).⁶⁴ Azt sajnos nem tudjuk, mikor létesítették és melyik szerzetesrend tulajdonában volt; leginkább a domonkosoké, a ferenceseké vagy a pálosoké lehetett. Erhard Schön metszetén egy négyzetes alaprajzú, kőkerítéssel körülkerített kertet látunk, benne gyümölcsfákkal és zöldség-, fűszer- vagy virágágyásokkal, a keleti oldalán nagyméretű földszintes gazdasági (?) épülettel. Az ábrázolások mindig a rajzoló saját korának és műveltségének megfelelő kertészeti kialakítást

⁵⁹ Borsa 1943: 53. „So muessen sy im zwayunddreysstigtawsentt ochsen schencken. Item ain wald ligtt bey XII meyllen von ofen, der ist vier meill lanngek vnd es wachsen nur öppffel vnd pirn darjnnen [...]” A gyümölcsöskert ezek szerint 6,4 km-re feküdt Budától.

⁶⁰ Az ingatlanok és a vagyon Pemfflinger örökségéből származhattak (Végh 2006: 192; Kubinyi 2009a: 417–418, 446).

⁶¹ Kubinyi 2009a: 429; Bártfai Szabó 1938: 440; MNL OL DL 21696.

⁶² Horogszegi–Rábai (szerk.) 2005: 36, 39.

⁶³ Kubinyi 1964b: 14.

⁶⁴ Végh 2015: 55; E. Schön: *Buda ostroma*, 1541 (Rózsa 1963: Kat. sz. 1).

4. kép. Majorság ábrázolása Erhard Schön rézmetszetén (1541)
(BTM Kiscelli Múzeum, Metszettár)

mutatnak. Úgy tűnik, hogy a kertet a törökkor végéig használták, mert még 1684-ben is rendezettnek látszik, sőt egy rajzon ezt a területet kis kastélynak („ein kleines Schloss”) nevezték. 1686-ban a közeli török temető már teljesen körülvette a kertet, a ház teteje leégett, a kéménykürtő csonkán állt.⁶⁵ Az épületet és a kertfalakat a város visszafoglalása után nyom nélkül elbontották, ezért helyét ma nehezen lehet meghatározni. Csak annyi tűnik biztosnak, hogy a széles marhahajtó út (fehérvári nagyút, ma Alkotás utca) keleti oldalán állt, a Kis Svábhegy és a Várhegy közötti területen.

A Buda városának vonzáskörzetében lévő falvakhoz kapcsolódóan a középkor folyamán több udvarház is épült, sőt némelyik a hódoltság korai szakaszában tovább működött.⁶⁶ A Hűvösölgyi és a Budakeszi út találkozásánál, valahol a Pasaréten terült el Kuncz ispán majorja, amelynek elhelyezkedését a történet-

⁶⁵ J. F. Wussin: *Buda ostroma*, 1684 (Rózsa 1963: Kat. sz. 12); L. N. Hallart: *A budai ostrom alaprajza*, 1686 (Rózsa 1963: Kat. sz. 99); *Buda ostroma*, 1598 (Rózsa 1963: Kat. sz. 4); *Buda látképe* (Rózsa 1963: Kat. sz. 2); J. Siebmacher: *Buda ostroma*, 1598–1602 (Rózsa 1963: Kat. sz. 5; 7; 87); W. Dillich: *Buda és Pest látképe nyugatról*, 1600 (Rózsa 1963: Kat. sz. 6); *Buda és Pest látképe* (Rózsa 1963: Kat. sz. 11/f, 116).

⁶⁶ Torma 1980: 258–262.

tudomány a korán elnéptelenedett Nándor falu környékére lokalizálja.⁶⁷ A falu népének földesura Buda alapítása után maga a város volt, de úgy tűnik, hogy Kuncz ispán budai bíró még ennél is többet szeretett volna. A város közelében elterülő völgyben a jó termőföld és a Szent Pál árka (ma Ördögárok) nevű patak vize alkalmas volt kertészeti művelésre, ezért a falu területén majorságot létesített. A fennmaradt oklevelek leírásai alapján a majorság központja egy kőépület volt, amelyet később palotának neveztek. Ezenkívül faépületek, gyümölcsöskert (*ortus, pomerium*), rétek, kaszálók, szántóföldek, forrászitek és folyóvizek, vermek, kőbányák és szőlőskertek tartoztak hozzá. A majorság bizonyára jól jövedelmezett, hiszen a város módos polgárai birtokolták vagy bérelték: Kuncz fia János és unokája Kunczlin ispán, Franciscus Bernardi kereskedő és utódai, Rozgonyi István országbíró, Sibenlinder János bíró, Szilágyi Erzsébet és az esztergomi Szent István prépostság.

A középkori Horhi falu a mai Kamaraerdő területén, illetve attól közvetlenül nyugatra terült el. Legkorábról ismert tulajdonosa Wulving *comes*, budai polgár, kamaraispán volt; lehetséges, hogy az ő udvarházának romjai vannak feltüntetve a 18. századi térképeken.⁶⁸ A birtokközpontot utódai örökölték, így sokáig a Somi család tulajdonolta, majd udvar közeli nemesek: Ákosházi Sárkány Ambrus, Batthyány Benedek és Bakyth Pál vásárolták meg egymástól. A 16. század közepén már a budai Boldogasszony plébánia tulajdonában volt, illetve az 1546-os és 1559-es török defterekben „Korcsolás Péter és a budai papok majorságaként” tartották számon.⁶⁹ A kivetett adó alapján a birtokhoz búzaföldek, kaszálók, kender- és lenföldek tartoztak. A 18. században, feltehetően a középkori udvarház falainak átépítésével Kappel Frigyes pesti gyarmatáru-kereskedő létesített ezen a helyen újra majorságot.⁷⁰

KOLOSTORKERTEK BUDÁN

A Sankt Gallen-i kolostorterv eszményi rajzán minden szükséges növénytermesztési és állattenyésztési haszonkerttípus megtalálható, amire egy nagy létszámú kolostornak szüksége lehetett.⁷¹ A 9. században készült rajzon precízen meghatározták a kertek és ólak sorát és a kertekben természetű növények (gyümölcsfák, zöldségek, gyógynövények) elhelyezkedését. Megfigyelhetőek benne egyes „modern” megoldások is, mint a gyógynövényes kert és a baromfiudvar, illetve a temető és a gyümölcsöskert kombinálása. A kolostorok díszkertjei (*viridarium*)

⁶⁷ Csánki 1906: 690–720; Kubinyi 1971: 214–215; Végh 2015: 55.

⁶⁸ MRT VII. 65–66; Zolnay 1964: 380; Bártfai Szabó 1938: 45, 276, 346. Budaörs térképe, 1778 (MNL OL S.11.-No.1781).

⁶⁹ Káldy-Nagy 1985: 156, 310.

⁷⁰ Holló 2016: 8. Az udvarház és a majorság alapfalai a mai Idősek Otthona területén találhatóak (Vasques térképe, 1837 [BFL XV.16.a.206/57]).

⁷¹ Rapaiics 1940: 12–16, I. tábla; Gombos Z. 1969: 16–22.

5. kép. Majorság kökerítése a domonkosok alatti várlejtőn (BTM Vármúzeum, Fotótár)

a kerengővel övezett belső udvarok voltak, amelyek közepén a legtöbb esetben egy díszes kávájú kút mélyült a földre. A *viridarium*okban színes szirmú virágok, kis-méretű fák, nyírt sövények és keskeny ösvények szolgálták a lelki kikapcsolódást. Mivel a kolostorok önellátó közösségekként működtek, szükségük volt kisebb-nagyobb zöldsüges- (*solarium*) és gyümölcsöskertre (*pomarium*), amelyben a szerzetesek és a szolgálok egyaránt dolgozhattak. Tomori Pál például maga kapálta a babot az esztergomi kolostor veteményeskertjében.⁷² A betegápoló rendek és az ispotályt is működtető kolostorok szerzeteseinek fontos „munkaeszközei” lehettek a gyógynövények, amelyeket saját falaikon belül is tudtak termesztetni a gyógynövényes kertben (*herbarium*). A következőkben csak azt a néhány budai kolostort említjük, amelyek kertjeiről írott vagy régészeti adat maradt fenn.⁷³

Az 1247 előtt alapított és néhány évvel később már lakhatóvá építtetett budavári Szent Miklós domonkos kolostor és templom az évszázadok folyamán számos átalakításon esett át.⁷⁴ A kolostor területe kelet felé a várfalig terjedt, a falon kívül a hegy lejtőjén pedig egy nagyméretű majorság terült el. A vár-

⁷² Szerémi 1979: 109.

⁷³ Ezekon kívül közvetett adatok utalnak a budaszentlőrinci pálos kolostor gyümölcsös kertjeire is (a kolostor épületét kutató régész, Bencze Zoltán és a rend történetével foglalkozó Sarbak Gábor szíves szóbeli közlése).

⁷⁴ Spekner 2015: 55–57; Gerő 1960; 1964a: 317–318; Régészeti dokumentáció (BTM Adattár); H. Gyürky 1974: 126–130; 1981: 57–63; 1984: 480; 1994: 130. Gyürky Katalin datálásaival nem minden esetben értünk egyet.

hegyről kezdetben egy lefelé vezető szélesebb kőlépcsőn lehetett megközelíteni ezt a kolostori majorságot, amely lejáratot aztán később lépcsőházzá alakították. A főiskola épülete alatti pince kijárata szintén a majorságba nyílt. A régészeti feltárás során előkerült falak egy legalább négy udvarra osztott kertet mutatnak, amelyeket vastag, támpilléres kőfalak választottak el egymástól (5. kép). Az udvar déli része a templom tömbjétől keletre húzódott, és az itt talált sírok alapján a templom temetőkertje lehetett. Az északi része a kolostorépülettől keletre feküdt, ez utóbbit feltételezhetően három kisebb részre osztották két, támpillér nélküli keskenyebb fallal. Itt lehetett egyrészt a gazdasági udvar a birtokokról beszállított terményeknek, szekereknek, másrészt az istállók a lovaknak, valamint feldolgozó műhelyek, a gyümölcsös és a veteményeskert.

A domonkos testvérek felügyelete alatt álló Nyulak szigeti apácakolostor alapítása óta bőkezű királyi és nemesi adományokban részesült.⁷⁵ Az adományok egy részét építkezésre fordították, amelynek ma is látható nyoma maradt: a régészeti ásatások eredményeiből egy igen nagy kiterjedésű kolostorbirtok képe bontakozott ki. Az itt élő Árpád-házi Szent Margit szentté avatási perének 1276. évi tanúvallomásai és a Margit-legendák borpincéről, középkertről, gyümölcsöskertről és konyhakertről emlékeztek meg.⁷⁶ A szigeten az apácákat, a zarándokok tömegeit és az ispotály lakóit egy kisebb falu lakossága látta el, amelynek településrészelei 2017 nyarán kerültek elő.⁷⁷ A templomtól délre, a kolostorépület közepén, kerengőtől övezve feküdt a középkert, amelyet a tanúkihallgatási jegyzőkönyvben *viridarium*-nak neveztek. A 15. században a kolostor egyik lakója, a domonkos apáca Ráskai Lea így írt róla: „Ezután futott egy kis mezőcskére, amit most a kolostor közepének hívnak és amit a nővérek nyáron szoktak gondozni.”⁷⁸ A kertben kis bokrokat és gyógynövényeket (szó szerinti fordításban kis fákat és füveket) neveltek.⁷⁹ Margit királylány gyakran „bejött a kertbe, és ott söprögette az ösvényeket és tisztogatta a kertet”. Az apácakolostor egy másik kertjéről egy, a jegyzőkönyvben elbeszélt árvízi történet miatt értesülünk. Amikor a Duna megáradt, a nővérek éppen a falon kívüli veteményeskertben voltak, majd beszaladtak a középső udvarra:

„[...] akkorára nőtt a Duna vize, hogy behatolt az említett udvarba [cselédudvar] s az apácák klastromába, akkor éppen az egyik konyhakertben voltunk, a klastromon kívül [...]. Arra a kérdésre, hol voltak akkor, így felelt: A konyhakertben, a beszélőszoba előtt, ahol dolgozni szoktunk.”⁸⁰

⁷⁵ Kubinyi 1964: 121–122; Feuerné Tóth 1971: 258; Rapaics 1940: 19–23.

⁷⁶ Bellus–Szabó (szerk.) 1999: 148 (XXI. fejezet).

⁷⁷ A területet kutató régész, Kovács Eszter szíves szóbeli közlése.

⁷⁸ Fraknói (szerk.) 1896: 243; Ráskai 1990: 293–295. „Ennek vtanna futa egy kys mezevcckere – kyt mostan hyvonk clastrom kevezepinek – az jdevben ot myelnek vala sororok nyarban.”

⁷⁹ „Sic, arbores parve et herba, quasi viridarii”. Klaniczay–Csepregi–Péterfi (eds) 2018: 298, 350; Fraknói (szerk.) 1896: 223, 243; Bellus–Szabó (szerk.) 1999, 142 (XIX. fejezet); Ráskai 1990: 293–295.

⁸⁰ Az 1999-es magyar kiadásban konyhakertnek fordították, de az eredeti latin nyelvű tanúkihallgatási jegyzőkönyvben díszkert (*viridarium*) szerepel. Bellus–Szabó (szerk.) 1999: 128 (XIV).

6. kép. A középkori karmelita kolostor ásatási felmérése a rendház, a temető és a kert részletével

(Geodézia: Viemann Zsolt, Alibán András)

Itt tarthatták a szárnyasokat, amelyek hússal és tojással látták el a lakókat; mert ahogyan azt az egyik apáca tanúvallomásában elbeszélte, a kakasok hajnali kukorékolása behallatszott az alvóhelyiségbe.⁸¹ Egy másik alkalommal azt olvassuk, hogy Margit egy szélvihar idején teli fazekat vitt a kemencéhez, ami a gyümölcsöskertben volt felépítve.⁸² Ezenkívül a jegyzőkönyvben egy Budafelhézízen történt baleset kapcsán is említettek egy udvart vagy konyhakertet (*solarium*), ahová kitétték a házomlás során megsérült, holtak hitt gyermekeket.⁸³

A budavári Keresztelő Szent Jánosról elnevezett ferences templomtól és kolostorépülettől délre eredetileg kis kert vagy gazdasági udvar csatlakozott a rendházhoz, amelyet később beépítettek egy újabb kerengővel és körülötte levő helyiségekkel.⁸⁴ Ebben a kolostorban élt és halt meg 1504-ben Temesvári Pelbárt, aki szentbeszédgyűjteményének a *Pomerium sermonum* (Szentbeszédek gyümölcsöskertje) címet adta, feltehetően Szent Ferenc *Virágoskertjére* utalva (*I Fiorretti di San Francesco*). A rendházzal szemben épült fel a ferences rendi beginák

fejezet), 150 (XXII. fejezet); Fraknói (szerk.) 1896: 223; Gombos, A. F. 1938: 2507, 2542; Klaniczay–Csepregi–Péterfi (eds) 2018: 704, 374 (Nápolyi legenda). A tanúvallomások nem egyértelműek a kertek meghatározásával kapcsolatban, így a leírásokban némi kavарodás tapasztalható (Vadas 2012: 563–566).

⁸¹ Bellus–Szabó (szerk.) 1999: 95 (VII. fejezet).

⁸² Bellus–Szabó (szerk.) 1999: 160 (XXVII. fejezet); Klaniczay–Csepregi–Péterfi (eds) 2018: 374.

⁸³ Bellus–Szabó (szerk.) 1999: 305 (CX. fejezet); Fraknói (szerk.) 1896: 381; Klaniczay–Csepregi–Péterfi (eds) 2018: 704.

⁸⁴ Altmann 2002: 346, 350.

háza, amelyet Szibilla-háznak hívtak. Thomori Lajos és Bozai Benedek királyi kamarások 1538-ban a tulajdonukban levő szomszéd házat, a hozzá tartozó kerttel és szőlővel együtt a begináknak adományozták. Ez a kert valószínűleg a várfalon kívül, a *suburbium*ban terült el.⁸⁵

A Váralján állt az Irgalmasság Anyjáról elnevezett karmelita kolostor, amelynek északkeleti sarkát, a kolostorhoz tartozó temető egy részét és a kolostorkert egy darabját tárta fel egy régészeti ásatás 2003-ban.⁸⁶ A kolostor középkerkjének csak az északkeleti sarka, illetve az azt körülvevő kerengő fala került elő. A kolostor déli traktusának déli falát idővel meghosszabbították kelet, majd észak felé, amely fal aztán feltételezhetően a templom túloldalán futó patakig terjedt, ez volt a temetőkert. A temető keleti kőfal előtt pedig egy kapuépítmény alapozását tártuk fel. A temetőkerthez egy későbbi időpontban dél felé nagyobb területet, egy kertet csatoltak, amelyet szintén kőfal vett körül. Erről azt feltételezzük, hogy egyfajta majorsággként üzemelhetett, gyümölcsöskert, konyhakert és állatok tartására alkalmas gazdasági udvar is lehetett benne (6. kép).

* * *

Nem várt utat jártunk be a tanulmány írása során. Lényegében a zöldség-gyümölcs termesztéstől eljutottunk a városok jogi határait meghatározó fogalmakig. Az antik és a középkori városok infrastruktúrájának szerves részét képezte a határaik védelmére épített kőfalak és kapuk rendszere. Visszatekintve valójában nem csoda, hogy a belső (védendő) és külső (védelmi) övezet elhatárolása mindkét korszakban hasonló építészeti formákat és viselkedési normákat eredményezett. A határsávok (*pomerium*) azonban nem voltak állandóan ostrom alatt, néha évszázadok is elteltek két komolyabb támadás között. A védelmi célokra szabadon hagyott területen ezért a város valószínűleg engedélyezte, hogy az itt területet birtokló polgárok könnyen elbontható falakat húzzanak fel rájuk, és a gyümölcsöskertek falai pontosan ilyenek voltak. A középkori kertépítészeti szabályok és szokások szintén antik hagyományokat követtek. A római kori lakóházak belső középkerkje, aminek centrumában kis vízmedence volt, feltűnik a kolostorok belső udvaraiban díszkert vagy gyógynövénykert formájában. A medence helyét ebben az időszakban már a praktikusság jegyében egy kút veszi át, ám a terület ugyanúgy a szépség szemlélésének lehetőségét nyújtotta az ott lakók számára, és a lelki kikapcsolódást szolgálta. A középkori kertek kialakítása tehát archaikusabb, mint azt elsőre gondolnánk. A hagyományok átvétele és a funkcionalitás egyaránt szerephez jutott bennük, többnyire anélkül, hogy ennek bármelyik korabeli kerttervező polgár vagy apát, illetve kertész tudatában lett volna.

⁸⁵ Végh 2006: 61–63; 2008: 197–198 (751. sz.).

⁸⁶ Benda 2003: 142.

FORRÁSOK

- Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum (BTM KM)
Lanfranchi-gyűjtemény (L).
Metszettár (M).
- Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum (BTM)
Fotótár (F).
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM)
Térképtár (T).
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF).
Diplomatikai Levéltár (DL).
Térképtár (S).
- Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien (ÖStA KA)
Wiener Hofkriegsrat (WHKR).
- Bártfai Szabó László 1938: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest.
- Bellus Ibolya – Szabó Zsuzsanna (szerk.) 1999: *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere*. Budapest.
- Blazovich László (szerk.) 2001: *Buda város jogkönyve*. I–II. Szeged.
- Blazovich László – Schmidt József (szerk.) 2011: *A Sváb tükör*. Szeged.
- Dernschwam, Hans 1984: *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló*. (Szerk. Tardy Lajos.) (Bibliotheca Historica.) Budapest.
- Fraknoi Vilmos (szerk.) 1896: *Monumenta romana Episcopatus Vesprimiensis*. I. Budapest.
- Heltai Gáspár 1981: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. (S. a. r. Kulcsár Margit.) Budapest.
- Horogszegi Zoltán – Rábai Krisztina (szerk.) 2005: *Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásaiból*. Budapest.
- Justinianus 1939: *Justinianus császár institúciói négy könyvben*. (Ford. ifj. Mészöly Gedeon.) Budapest.
- Kemény Lajos 1889: Buda város árszabása II. Lajos korában (1522). *Történelmi Tár* (12.) 2. 372–384.
- Klaniczay, Gábor – Csepregi, Ildikó – Péterfi, Bence (eds) 2018: *Legenda Vetus, Acta Processus Canonizationis et Miracula Sanctae Margaritae de Hungaria – The Oldest Legend, Acts of the Canonization Process and Miracles of Saint Margaret of Hungary*. Budapest.
- Oláh Miklós 1985: *Hungária*. (Szerk. Szigethy Gábor, ford. Németh Béla.) Budapest.
- Radvánszky Béla 1879: *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században*. III. Budapest.
- Ráskai Lea 1990: *Szent Margit élete 1510*. (A bevezetőt írta P. Balázs János.) (Régi magyar kódexek 10.) Budapest.
- Repgow, Eike von 2005: *A Szász tükör*. (Szerk. Blazovich László – Schmidt József.) Szeged.

- Szakály Ferenc – Szűcs Jenő (szerk.) 2005: *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. Budapest.
- Szerémi György 1979: *Magyarország romlásáról*. (Szerk. Székely György, ford. Erdélyi László – Juhász László.) Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Altmann Julianna 2002: A budavári ferences kolostor. *Műemlékvédelem* (46.) 6. 345–350.
- Arany Krisztina 2007: Siker és kudarc. Két firenzei kereskedőcsalád, a Melanesi-k és Corsini-k Budán Luxemburgi Zsigmond uralkodása (1387–1427) alatt. *Századok* (141.) 4. 943–966.
- B. Nyékhelyi Dorottya 2003: *Középkori kúttelel a budavári Szent György téren*. Budapest.
- Benda Judit 2003: Előzetes jelentés a budai, középkori karmelita kolostor feltárásáról. *Budapest Régiségei* (37.) 137–150.
- Benda Judit – Hable Tibor 2006: Budapest II. Medve utca 25–29. In: Kisfaludi Júlia (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2005*. Budapest, 194–195.
- Benda Judit 2013: Malmok, pékek és kenyérszékek a későközépkori Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (38.) 7–30.
- Benda Judit 2016: Marhakereskedelem és mézszárszékek a későközépkori Budán, Pesten, Óbudán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (41.) 7–40.
- Benda Judit 2019: Budapest, I. kerület, Ostrom utca 3. – Szabó Ilonka utca 28. (Hrsz. 14049/2). *Aquincumi Füzetek* (22.) (Megjelenés alatt.)
- Bogdán István 1978: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig*. Budapest.
- Borsa Béla 1943: Reneszánszkori ünnepek Budán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (10.) 13–53.
- Brósz Róbert – Pólay Elemér 1986: *Római jog*. Budapest.
- Csánki Dezső 1906: Kuncz ispán majora Budán. *Századok* (40.) 8. 685–725.
- Feuerné Tóth Rózsa 1971: A margitszigeti domonkos kolostor. *Budapest Régiségei* (22.) 245–269.
- Gál Éva 1971: A budai hegyvidék újkori beépülésének kezdetei. *Történelmi Szemle* (20.) 3–4. 515–538.
- Garády Sándor 1943: Jelentés az 1936–1942. évben végzett ásatásokról. *Budapest Régiségei* (13.) 401–438.
- Gárdonyi Albert 1934: A Krisztinaváros településtörténete. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (3.) 25–46.
- Gárdonyi Albert 1945: A középkori Buda határai. *Budapest Régiségei* (14.) 379–395.
- Gerő Győző 1960: *Régészeti dokumentáció*. (Kézirat, BTM Adattár.)
- Gerő Győző 1964a: I. ker. Domonkos templom alatti várlejtő (Julianus szobor alatt). A Budapesti Történelmi Múzeum leletmentései és ásatásai 1960–1961-ben. *Budapest Régiségei* (21.) 317–318.
- Gerő Győző 1964b: Adatok a budavári Szent Mihály kápolna topográfiájához. *Budapest Régiségei* (21.) 389–393.

- Gombos, A. Franciscus 1938: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III*. Budapest.
- Gombos Zoltán 1969: *Budavári kertek*. Budapest.
- Gyuricza Anna 2001: Budapest, I. Lovas utcai parkoló. *Régészeti Füzetek* (51.) 174–175.
- H. Gyürky, Katalin 1981: *Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda*. Budapest.
- H. Gyürky Katalin 1984: Domonkosok alatti várlejtő. *Budapest Régiségei* (25.) 480.
- H. Gyürky Katalin 1994: A domonkos rend középkori kolostorai Budán. In: Haris Andrea (szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Budapest, 121–135.
- Holló Szilvia Andrea 2016: Kappel majorjától a városi szegényházig. *Budapest* (39.) 4. 8–9.
- Káldy-Nagy Gyula 1985: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai*. Budapest.
- Kovács Péter 2010: A pomerium régészete. In: Kovács Péter – Szabó Ádám (szerk.): *Studia Epigraphica Pannonica II*. Pécs, 129–142.
- Kubinyi András 1964a: Budafelhívíz topográfiája és gazdasági fejlődése. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (16.) 85–180.
- Kubinyi, András 1964b: L'agriculture à Buda et à Pest à la rencontre du XVe et du XVIe siècle. *Agrártörténeti Szemle* (6.) Suppl. 1–21.
- Kubinyi András 1971: A budai német patríciátus társadalmi helyzete családi összekötéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. *Levéltári Közlemények* (42.) 2. 203–269.
- Kubinyi András 1975: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Gerevich László – Kosáry Domonkos (szerk.): *Budapest története*. II. *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Budapest, 7–240.
- Kubinyi András 2005: A várnegyed és környéke középkori helyrajza. In: Szakály Ferenc – Szűcs Jenő (szerk.): *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. Budapest, 11–33.
- Kubinyi András 2009a: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán (Gallinzer Lénárt számadáskönyve 1525-ből). In: Kubinyi András: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. I. (Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba.) Budapest, 407–447.
- Kubinyi András 2009b: A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez. In: Kubinyi András: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. I. (Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba.) Budapest, 705–741.
- Marzio, Galeotto 1977: *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*. (Ford. Kardos Tibor.) Budapest.
- Meckseper, Cord 2011: *Kleine Kunstgeschichte der deutschen Stadt im Mittelalter*. Frankfurt.
- MRT VII: Lovag Zsuzsa – Dinnyés István – Kóvári Klára – Tettamanti Sarolta: *Magyarország Régészeti Topográfiája VII. Budai és szentendrei járás*. Budapest, 1986.
- Ormos Imre 1967: *A kerttervezés története és gyakorlata*. Budapest.
- P. Erményi Magdolna 1985: Gyümölcsfajok és fajták a XVI. és XVII. században Magyarországon. (Forrás és adatközlés). *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* (11.) 79–121.
- Rapaics Raymund 1940: *Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon*. Budapest.
- Róza György 1963: *Budapest régi látképei*. Budapest.

- Sordi, Marta 2002: *Scritti di storia romana*. Milano.
- Spekner Enikő 2015: *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig*. Budapest.
- Szende Katalin 2002: Egy győri úr Sopronban: Alföldy Bálint királyi harmincados (+1493). *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* (9.) 1–3. 29–59.
- Takáts Sándor 1961: A sáfrányoskert. In: Benda Kálmán (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból*. Budapest, 405–407.
- Terei György – Takács Ágoston 2019: Feltárás a Budapest I. Táncsics M. u. 9. sz. telken, az Erdélyi bástya területén. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Folyóirata* (22.) 1–2. 139–143.
- Torma István 1980: Az érdi Kutyavár. *Studia Comitatus* (9.) 251–266.
- Vadas András 2012: A nyulak-szigeti apácakolostor és a Duna. In: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest, 561–572.
- Végh András 1997: A középkori várostól a török erődig. A budai vár erődítéseinek változásai az alapítástól a tizenöt éves háborúig. *Budapest Régiségei* (31.) 295–312.
- Végh András 2003: A Szent György utca 4–10. számú telkek régészeti ásatása. Előzetes jelentés. *Tanulmányok Budapest Múltjából* (31.) 167–191.
- Végh András 2006: *Buda város középkori helyrajza I.* Budapest.
- Végh András 2008: *Buda város középkori helyrajza II.* Budapest.
- Végh András 2015: *Buda I. kötet, 1686-ig*. Budapest.
- Zlinszky János 1995: *A tizenkéttáblás törvény töredékei*. Miskolc.
- Zolnay László 1964: A középkori budavári Szent László- és Szent Mihály-kápolna. Adatok a Nagyboldogasszony-templom déli oldalkápolnáinak történetéhez. *Budapest Régiségei* (21.) 375–389.